

УДК 81.111'42-13:821.111(73)-12.09

**Когнітивні процеси активації схем знання читача
під час інтерпретації тональності поетичних творів
(на матеріалі американської поезії ХХ століття)**

Мороз О.Л.

*Херсонська державна морська академія,
г. Херсон, Україна*

У статті проаналізовані когнітивні операції асоціювання/бісоціювання, котрі забезпечують обробку активізованих під час концептуальної інтерпретації текстової семантики схем знання читача. Установлено, що операція асоціювання сприяє активації усього комплексу існуючих у свідомості читача знань та сприяє закріпленню активізованої схеми або її розширенню. Натомість, у випадках, коли схеми знання читача зазнають значних змін, відбувається оновлення існуючих схем. Цей процес завжди є результатом дії когнітивної операції бісоціювання.

Ключові слова: *тональність, когнітивні операції, схеми знання, лінгвокогнітивний аналіз.*

Актуальність. Залучення положень когнітивної поетики до вивчення такої властивості віршованих творів як тональність, уможлиблює визначення взаємовідношення між структурою поетичних текстів та їх ефектами через виявлення специфічних когнітивних операцій та процедур, якими послуговуються як автор, так і читач. Ми вважаємо, що важливими когнітивними передумовами реалізації тональності поетичних текстів є *когнітивний процес активації схем знань*, який протікає у свідомості читача на основі *когнітивних операцій асоціювання / бісоціювання*. Інтерпретація поетичного тексту здійснюється читачем на основі взаємодії (interaction) між попереднім досвідом читача та системою мовних знаків тексту на основі зіставлення отриманої інформації (current input) з передіснуючими ментальними репрезентаціями подібних суб'єктів, явищ або подій [11]. На позначення частини апіорного знання про деяку стереотипну ситуацію поведінки людини у світі у когнітивній психології використовується поняття *схема* [7, с. 48-99]. *Мета.* Проаналізувати когнітивні операції асоціювання/бісоціювання, котрі забезпечують обробку активізованих під час концептуальної інтерпретації текстової семантики схем знання читача.

У сучасній когнітології у теорії схем можна визначити три напрями: психологічний, у рамках якого під “схемою” розуміють пакет знань, що зберігається в пам'яті людини у вигляді стійких асоціацій; літературознавчий, в якому поняття схеми пов'язане з інтерпретацією художніх творів [8, с. 12-14]; та лінгвокогнітивний, в рамках якого схема тлумачиться як найзагальніший (genetic) термін на позначення структур знання [11, с. 128].

У контексті нашої роботи, поділяючи погляди Е. Семіно [11, с. 161-190] та Дж. Кука [8, с. 11-23], ми визначаємо схему як упорядковану структуру усталених знань про світ, набутих людиною внаслідок досвіду або апіорно існуючих у свідомості.

Когнітивний процес обробки змісту поетичного тексту передбачає аналіз семантики лексичних одиниць, який уможлиблює активізацію схем читача, тобто усвідом-

лення певних структур знання та/або репрезентацій [3, с. 11]. Обробка активізованих в ході інтерпретації поетичного тексту схем здійснюється на основі *когнітивних операцій асоціювання / бісоціювання*, що призводить до *закріплення, збагачення* або *оновлення* існуючих стереотипних схем знання.

Оскільки знання людини зберігаються в пам'яті у вигляді стійких асоціацій, то під час активації схеми в рамках тексту за допомогою лексичних одиниць у свідомості читача виринає увесь попередній досвід (включаючи певні настрої та емоції), пов'язаний з цією схемою [5, с. 143]. Навіть одне тільки слово, наявне в нашій свідомості, актуалізує масу понять і емоцій, пов'язаних з ним.

Дослідники когнітивної теорії емоцій Дж. Клор, А. Коллінз та А. Ортоні звернули увагу на те, що письменникам, вочевидь, достатньо лише описати певну життєву ситуацію, в якій опинилися художні персонажі, для того щоб читач мав змогу усвідомити їх емоційні стани. При цьому, зовсім не потрібно називати, які саме емоції переживає персонаж, оскільки змальована ситуація імпліцитно вказує на переживання певної емоції [10, с. 3]. Психофізіологічною основою такого упізнання вважаємо асоціативний зв'язок, який існує між досвідом або знаннями про життєві ситуації і тими емоційними станами, які виникають в цих ситуаціях.

Когнітивна операція асоціювання сприяє реконструкції ментальних просторів, що лежать у підґрунті мовностилістичних засобів, вербалізованих в тканині поетичного твору, оскільки активує увесь комплекс наявних у свідомості читача знань, пов'язаних з тією чи іншою схемою і, таким чином, сприяє *закріпленню (schema reinforcement)* активованої схеми. Наприклад, у поетичному тексті Деніса Нурксе "Лише дитина" (Dennis Nurkse "Only child") йдеться про те, як батько і дочка проводять час разом. У першому рядку вірша *I cradled my newborn daughter* відбувається актуалізація концепту CHILD / ДИТИНА за допомогою лексеми *daughter*, а присвійний займенник *my* експлікує знання про те, що батьком дитини є саме ліричний герой. У семантичній структурі дієслова *cradle* міститься позитивна емосема, яка асоціюється з турботою, любов'ю, ніжністю. Останній рядок першої строфи *her lips were the shape of a nipple* являє собою стилістичний прийом інакомовлення і є засобом актуалізації концепту ГРУДНЕ ВИГОДОВУВАННЯ, який асоціюється з позитивними емоціями, адже дитина під час годування грудьми відчуває безпеку, комфорт, спокій, гармонію. Крім того, реконструкція концептуальної метонімічної схеми СОСОК (частина) *замість МАТИ* (ціле) уможливило висновок про те, що дитина народилась у повній, люблячій родині, що вона є бажаною та коханою. Таким чином, семантика першої строфи цього вірша активує у читача схему БАТЬКІВСТВО, яка виступає в ролі стимулу для виникнення таких асоціацій, як піклування, турбота, любов, радість від проведеного разом часу.

Актуалізована текстова схема БАТЬКІВСТВО співпадає зі стереотипним знанням про стосунки батьків та дітей, які вибудовуються на любові та піклуванні і, таким чином, сприяє *закріпленню схеми (schema reinforcement)* [11, с. 152-156] читача.

Враховуючи той факт, що схеми (на відміну від фреймів) відзначаються динамізмом [2, с. 353], а фонові (background) [6, с. 4] та апріорні знання (backstage knowledge) [там само, 8] читача не завжди містять повну інформацію про ту чи іншу ситуацію, обставини та особливості поведінки людини в них, активовані під час аналізу семантики поетичного твору схеми стереотипних знань читача у ході інтерпретації можуть не лише закріплюватися, а й *збагачуватися (schema enrichment)*, тобто наповнюватися новою інформацією, яка узгоджується з існуючою схемою та не призводить до її деформації.

Так, наприклад, у поетичному тексті С. Плат "Morning Song" йдеться про народження дитини і першу ніч, яку мати й малюк провели разом. У вірші актуалізується схема НАРОДЖЕННЯ на основі фонового знання про те, що акушерки ляскають новонароджену дитину, щоб вона закричала та вдихнула повітря: *The midwife slapped*

your footsoles. Порівняння дитини з дорогоцінним годинником *Love set you going like a fat gold watch* та новою статуєю *New statue*, яке виділено статусом еліптичного речення, сприяє визначенню цінності дитини та асоціюється з позитивними емоціями. Однак, метафоричне осмислення дитини в термінах експонату музею експлікує крім значення цінності, ще й значення відстані, відсутності близькості, оскільки експонатів не можна торкатись. У наступній строфі материнство метафорично осмислюється в термінах фізичного процесу конденсації: *I'm no you're your mother / Than the cloud that distils a mirror to reflect its own slow / Effacement at the wind's hand* - краплини дощу з хмари утворюють калюжу, яка, наче дзеркало, відбиває поступове знищення самої хмари. Немовля, як і калюжа, віддзеркалює зовнішні риси матері (хмарини). Народження дитини пов'язане із фізичними травмами для матері (знищення хмарини), однак є необхідним для того, щоб забезпечити появу нащадків (коловорот води). З часом, відпочивши від виснажливого процесу пологів, мати прокидається, щоб прислухатися до дихання своєї дитини і чує шум моря: *A far sea moves in my ear*. Море, як символ джерела життя та відродження, повертає читача до звичних позитивних емоційних асоціацій в рамках схеми НАРОДЖЕННЯ.

Таким чином, на основі інтерпретації текстової семантики, читач отримує додаткові знання про народження дітей: окрім щастя та радості від появи найдорожчої в світі людини, цей процес приносить фізичні страждання матері, а відчуття емоційної близькості не завжди з'являється в перші ж секунди появи дитини на світ. Поява нового знання узгоджується із попередньо існуючим, не вимагає суттєвих змін схеми та сприяє її *збагаченню*.

У випадках, коли схеми читача в ході концептуальної інтерпретації текстової семантики зазнають значних змін в результаті виявлення нових знань, які не узгоджуються із існуючими, відбувається *оновлення схем (schema refreshment)* [8, с. 181-209; 11, с. 220-223], яке завжди є результатом когнітивної операції бісоціації. Під *бісоціацією* розуміємо когнітивну операцію пов'язування двох явищ, уявлень, об'єктів тощо, які є логічно несумісними. Термін "бісоціація" належить британському письменнику А. Кестлеру (А. Koestler), який запропонував позначати ним прийом створення нових ідей. Когнітивна операція бісоціювання ґрунтується на сприйнятті ситуації або ідеї в двох асоціативних контекстах, які є узгодженими між собою, але несумісними [9, с. 35]. Комічне виникає як результат усвідомлення порушення логіки, протиріччя, яке має місце при поєднанні двох ідей. Прикладом такого поєднання несумісних асоціативних контекстів є віршований твір С. Хофенштейна "Пухленькій маленькій дівчинці трьох років" (Samuel Hoffenstein "To a chubby little girl, aged three"):

*The jungle is a kind of grove
Where lions, apes and rajahs rove;
It's not the kind of place that I
Should choose to live in, or to die;
Yet I should just as soon be in it
As hear your blab another minute.*

У першому рядку вірша, за допомогою стилістичного прийому літоти, джунглі (*jungle*) уподібнюються лісочку (*grove*) і, таким чином, створюється перша невідповідність на основі опозиції "логічне :: нелогічне". Другий рядок також містить невідповідність, яка ґрунтується на опозиції «реальне :: нереальне» і змальовує хижих звірів (*lions, apes*) та раджив (*rajahs*), які прогулюються разом по джунглях. Порушення сполучуваності лексичних одиниць на позначення хижих звірів та людей створює стилістичний прийом зевгми та сприяє реалізації гумористичного ефекту. Дві текстові ситуації активують два протилежні емоційні концепти СРАХ та СПОКІЙ. Завдяки стереотипній схемі знань читач очікує прагнення батька бути вдома подалі від

джунглів. Проте наступні рядки сприяють створенню ефекту ошуканого очікування [1, с. 108], оскільки батько віддає перевагу цій небезпечній місцині перед перебуванням поряд з дочкою. Причиною такого вибору стає постійне базікання (*blab*) маленької дитини, хоча це є нормальним з точки зору стереотипного знання про трирічних дітей. Шляхом лінгвокогнітивної процедури перехрещення стереотипної читацької та актуалізованої текстової схем знання відбувається переосмислення “безпеки” дитини: *навіть сусідство з дикими звірами у джунглях здається блаженством порівняно з незмовною балаканиною малечі. Висновок.* Когнітивна операція бісоціації сприяє пов’язуванню двох логічно несумісних уявлень і призводить до виникнення бісоціативного шоку, усвідомлення порушення логіки, що, у свою чергу, є підґрунтям реалізації гумористичної тональності.

Список літератури

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования / В. И. Арнольд. – [3-е изд]. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / Белехова Лариса Іванівна. – К., 2002. – 476 с.
3. Краткий словарь когнитивных терминов / [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Изд-во Московского университета, 1997. – 187 с.
4. Кузнецова Н. В. Публицистический текст. Лингвистический анализ : учебное пособие / Н. В. Кузнецова, О. В. Трофимова. – М. : Флинта, Наука, 2010. – 211 с.
5. Приходько А. И. Проблемы эмоций в зарубежной социальной психологии / А. И. Приходько // Вопросы психологии. – 2009. – № 1. – С. 141 – 152.
6. Bartlett F. C. Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology / F. C. Bartlett – Cambridge : Cambridge University Press, 1932. – 186 p.
7. Beaugrande R. A., de. Introduction to Text Linguistics / R. A. de Beaugrande, W. U Dressler. – L., N.Y. : Longman, 1992. – 270 p.
8. Cook G. A. Discourse and Literature / G. A. Cook. – Oxford : Oxford University Press, 1994. – 324 p.
9. Koestler A. The Act of Creation / A. Koestler. – N.Y. : The Macmillan Company, 1964. – 751 p.
10. Ortony A. The Cognitive Structure of Emotions / A. Ortony, G. Clore, A. Collins. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 207 p.
11. Semino E. Language and World Creation in Poems and Other Texts / E. Semino. – L.; N.Y. : Longman, 1997. – 274 p.

Мороз Е.Л. Когнитивные процессы активации схем знаний читателя во время интерпретации тональности поэтических текстов (на материале американской поэзии XX столетия) // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» Том 26 (65). № 1 – С.148-152

В статье проанализированы когнитивные операции ассоциации/бисоциации, которые обеспечивают обработку активизированных в ходе интерпретации семантики поэтического текста схем знаний читателя. Установлено, что операция ассоциации способствует активации всего комплекса существующих в сознании читателя знаний и способствует закреплению активизированной схемы или ее расширению. В случаях, когда схемы знаний читателя претерпевают значительные изменения,

происходит обновление существующих схем. Этот процесс всегда является результатом действия когнитивной операции бисоциации.

Ключевые слова: тональность, когнитивные операции, схемы знаний, лингво-когнитивный анализ.

Moroz O. Cognitive processes of readers' knowledge schemata activation during poetic tonality interpretation (case study of the 20th century American poetry) // Scientific Notes of Taurida V.I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65). No 1 – P.148-152

The article reveals the impact of cognitive operations of association/bissociation onto the reader's knowledge schema processing while conceptual interpretation of textual semantics. The cognitive process of knowledge schemata activation is vital for the realization of textual tonality. The notion of knowledge schema is used to denote some specific part of background knowledge about a stereotype situation. Conceptual poetic interpretation is based on the semantic analysis which makes the process of schema activation possible. Taking into account the fact that person's knowledge is stored in the form of firm associations, it was concluded that knowledge schema activation foregrounds all previous experience connected with it.

Cognitive operation of association underlies mental spaces reconstruction and activates all background knowledge connected with certain schema and thus leads to schema reinforcement. Unlike frames, schemata are dynamic construal and backstage/background knowledge of a reader doesn't contain all possible information about a scene or situation, so knowledge schemata can be enriched in the process of textual interpretation. It means that they are "filled" with the new information which doesn't conflict the previous one. If in the process of textual semantics interpretation the preexisting knowledge schema deforms as the input information doesn't cohere with the backstage one schema refreshment occurs and results in realization of comic tonality. This process is always based on the action of cognitive operation of bissociation.

Key words: tonality, cognitive operations, knowledge schemata, cognitive and linguistic analysis.

Поступила до редакції 19.04. 2013 р.